

„... JA SURM PANI ELULE PUNKTI”

Pastor Hollmanni kõne Faehlmanni haual

Doktor Friedrich Robert Faehlmann, kelle sünnist möödub käesoleva aasta 31. (vkj 20.) detsembril 220 aastat, lahkus igavikuteedele 52. eluaastal, 1850. aasta 22. (10.) aprilli hommikul kell veerand üks (RA, EAA.1253.1.49, l 19p–20). Mis oli öeldud, see oli öeldud, mis tehtud, see tehtud. Surm pani elule punkti. Siinse loo pealkirjaks laenatud lausekatke ühest Faehlmanni haigusjuhtumi kirjeldusest (Faehlmann 2011a: 103) ei pea tema enese puhul päriselt paika. Tema surmajärgne elu on olnud pikem kui tema ajalik eluaeg ja pole kaugeltki lõppenud. Alles Faehlmanni 200. sünniaastapäeva paiku algas tema teoste põhjalikum publitseerimine ning Faehlmann inimesena omas ajas ootab ikka veel avastamist – kui me just ei taha leppida Kreutzwaldi loodud paleusliku kujuga.

Faehlmanni noorpõlvesõbra Rudolf Gustav Hollmanni kõnes Faehlmanni haual 14. aprillil¹ 1850. aastal on visandatud esimene ülevaade Faehlmanni eluloost. Selles mõnevõrra unustusse vajunud töös esitatud teateid Faehlmanni kohta tunneme peamiselt 1852. aastal Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes avaldatud Faehlmanni eluloo kaudu, mille mõningase vastupuiklemise järel pani kirja Friedrich Reinhold Kreutzwald (Kreutzwald 1852, 1953), kui oli enda käsutusse saanud ÕES-i kogutud materjalid, Faehlmanni lapsepõlvesõbra, gümnaasiumiaegse korterikaaslase ja hilisema kooliinspektori Jakob Johann Nocksi (1800–1890) mälestused ning Hollmanni kõne käsikirja (Kreutzwald 1956: 254). Nocksi käsikirjast liitis Kreutzwald oma looga Faehlmanni noorpõlve kirjelduse, millele on tekstis ka osutatud (Kreutzwald 1953: 23). Hollmanni kõnet on Kreutzwald hoolega, kohati sõna-sõnalt refereerinud, kuid allikana on see jäänud esile toomata. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et ÕES-i ajaloos nii olulist rolli täitnud Faehlmanni nekroloogi kirjutamist käsitati seltsis omamoodi ühistööna.² Kreutzwaldi kolmas põhiallikas oli tema kirjavahetus Faehlmanniga.³ Nocksi, Hollmanni ja Kreutzwaldi kõrval on kaasaegsetest Faehlmanni kohta trükisõnas rohkem teateid avaldanud veel vaid Georg-Julius Schultz-Bertram ja Nikolaus Ancke (Bertram 1868; Martreb 1868). Sellisena on Hollmanni kõne üks Faehlmanni biograafia alustekste. Trükist ilmus see 1850. aasta oktoobris (Bibliographischer Bericht 1850: 768).

Rudolf Gustav Hollmann sündis 23. jaanuaril 1798 Kangstis Kõrgepalus. Ta oli eesti päritolu nagu Faehlmann ja Kreutzwaldki. Hollmanni vanaisa

¹ Siin ja edaspidi on kuupäevad antud vana kalendri järgi.

² Eluloo koostamise korraldas ÕES-i tollane sekretär Emil Sachssendahl. Vt ka Kreutzwald Sachssendahlile 24. aprillil 1850 (Kreutzwald 1956: 248).

³ See on hiljem avaldatud nii saksa kui ka eesti keeles (Lepik 1936; Kreutzwald 1976).

Jaan Hollmann oli Sänna mõisa eestlasest kõrtsmik, Sännas sündinud isa Leonhard(t) pidas kõrtsmikuametit Kangstis ning oli organist Karulas ja 1798–1839 köster Äksis (Paatsi 2016a: 427). Hollmanni ja Faehlmanni haridustees on sarnaseid jooni. Mõlemad pärinesid eesti juurtega perest, kelle mõningane jõukus lubas oma lastele haridust anda: said algõpetuse koduõpetaja käe all, õppisid seejärel kreiskoolis, Hollmann aastatel 1811–1814 Tartus, Faehlmann 1810–1814 Rakveres. Seejärel, 1814. aastal asusid mõlemad õppima Tartu kubermangugümnaasiumi ja selle lõpetamise järel, 1817. aastal Tartu ülikooli. Faehlmann jätkas õpinguid arsti-, Hollmann usuteaduskonnas. Kui Faehlmanni õpingud ülikoolis kestsid kuni 1827. aastani, siis Hollmann lõpetas ülikooli 1820. aastal, oli seejärel mõnda aega koduõpetaja ning 1823. aastal sai kirikuõpetajaks Harglas. 1844. aastal valiti ta pastoriks Rõugesse, kuhu jäi kuni surmani 1858. aastal. Faehlmann avas pärast doktorikraadi kaitsmist 1827. aastal erapraksise Tartus. Nii Faehlmann kui ka Hollmann olid ÕES-i asutajaliikmed. Mõlemad olid seltsis agarad eesti keele uurijad, Hollmann ka üks Faehlmanni keelevaadete pooldajaid.⁴ Faehlmanni ja Hollmanni sõprus paistab olevat kestnud gümnaasiumipäevist alates kogu elu. Tõendeid selle kohta leidub paraku väga vähe. 22. juulil 1825. aastal on Faehlmann arvatavasti külastanud Hollmanni Harglas piiblipühäl, kus ta on tasunud Hargla abipiibliselt liikmemaksu 50 kopikat (Paatsi 2016b: 456). Ka võis Hollmann kuuluda Faehlmanni patsientide hulka. Seoses tema kutsumisega pastorikohale Rõugesse 1844. aastal on Faehlmann raviarstina väljastanud tõendi tema tervisliku seisundi kohta (Metste 2018). Kas ta tegi seda sõbramehe poolest või oli tegemist püsiva arsti-patsiendi suhtega, ei ole teada. Elu-aegse usalduse märgiks võiks olla see, et Faehlmann palus just Hollmannil end matta, ning võimalikule perekondlikule läbikäimisele osutab tõsiasi, et 22. juulil 1854. aastal leeritati Faehlmanni poeg Robert Friedrich August (1837–1864) Rõuge kirikus (RA, EAA.402.2.5636, 17).

Hollmanni matusekõne, üles ehitatud Faehlmanni enda valitud kirikulaulule „Kes Jumalat nii laseb teha” („Wer nur den lieben Gott läßt walten”), teeb žanrile omaselt tagasivaate lahkunu elukäigule, esitab tema teenete ja tegude loendi, osutab autoriteetsete kaasaegsete arvamustele ega jäta puudutamata ka negatiivseid karakteriomadusi (nt Faehlmanni seisukohti kristluse suhtes), korvates neid positiivsetega, nii et tekib nn väärtustav biograafia. Samuti täidab see kahtlemata oma mõjufunktsiooni – kurtes, kiites ja lohutades.⁵ Järelehuudele omaseid jooni leidub ka Kreutzwaldi koostatud eluloos, kui palju neist pärineb Hollmannilt, on raske öelda. Igal juhul on biograafiad paatose poolest sarnased – mõlemad väärtustavad oma objekti. Kõik järgnenud Faehlmanni biograafiad alates XIX sajandi lõpul ilmunud esimestest eestikeelsetest elulugudest (Johannson 1870; Eisen 1883; Reiman 1899) tuginevad Kreutzwaldi loodud portreele ja jätkavad samas vaimus, kuni Faehlmannist kujundatakse rahvuslik suurmees, meie rahvusnarratiivi vältimatu koostisosa.

⁴ Hollmann avaldas artikleid üksikute sõnade tähenduse ja sõnajuurte kohta (nt Hollmann 1843), samuti arvustuse Faehlmanni ja Eduard Ahrensi deklinatsioonõpetuse kohta, pooldades Faehlmanni oma (Hollmann 1847).

⁵ Järelehuude žanriomaduste kohta vt Klein 2009: 5–6.

Hollmanni kõne võib lugemismõnu pakkuda mitte üksnes ülevaatenähtuna Faehlmanni eluloost,⁶ vaid ka ajastutruu elupildina. Kõne selgrooks valitud laul „Kes Jumalat nii laseb teha”, pärit XVII sajandist, on aegade jooksul olnud üks populaarsemaid evangeelseid kirikulaule. Alates XX sajandi teisest poolest kuulub see ka katoliku kiriku lauluvara hulka (meloodiat hakkasid katoliiklased kasutama XIX sajandil). Selle sõnade ja viisi autor on saksa luuletaja ja muusik Georg Neumark (1621–1681). Saanud tõuke isiklikust elust (kannatused Kolmekümneaastase sõja ajal), iseloomustas Neumark seda kui lohutuslaulu (sks *Trostlied*), sidudes selle psalmivärsiga „Heida Issanda peale oma koorem, ja tema hoolitseb sinu eest; ta ei lase iialgi kõikuda õiget!” (Ps 55:23). Hilisemas traditsioonis on seda tõlgendatud kui laulu usaldusest jumala vastu. Vastavalt ajastu religioossetele ja esteetilistele nõuetele on aegade jooksul kohendatud nii laulu teksti kui ka meloodiat. (Vt lähemalt Fischer 2007) Hollmanni-aegne laulutekst, nagu on kõnes osutatud, pärineb Karl Christian Ulmanni (1793–1871) lauluraamatust „Sammlung geistlicher Lieder für Gemeindeglieder der evangelisch-lutherischen Kirche”, mis ilmus mitmes trükkis (esitrükk Ulmann 1843).⁷ Seda lauldi tõenäoliselt Liezēre (sks Lösern; Võnnu praostkond) pastori Johann Leberecht Ehregott Punscheli (1778–1849) koraaliraamatus fikseeritud meloodia järgi (Punschel 1839: 12).

On raske vastata küsimusele, miks valis Faehlmann oma saatjaks just selle laulu. Usun, et vähem usulistel, nagu seda tõlgendab Hollmann, kui just hingelistel põhjustel. „Kirikusse läks ta [Faehlmann] ainult, et jutlust kuulata ja peitis end kõige meelsamini kuhugi nurka või mõne samba taha, kus teda vaevalt keegi võis märgata,” leiame Kreutzwaldi kirjutatud eluloost (Kreutzwald 1953: 27). Kaunis, nukratooniline ja ülev meloodia ühes sisendüülise tekstiga loob igavikuhõngulise meeololu ja pakub tõepoolest tröösti. Eriti kaunilt mõjub muidugi originaal, saksakeelne luule, mille nüansse on laulu eestikeelses tõlkes kaduma läinud. Matusekõne tõlkesse valisime koos tõlkija Siret Rutikuga laulu varasema eestikeelse tõlke kui täpsema (Lauluraamat 1887), ja ehkki see tekitab mõningase ebakõla ülejäänud teksti kaas- aegse eesti keelega, otsustasime jääda selle juurde.

Mõned teated Kreutzwaldi koostatud eluloost ja omaaegsest ajakirjandusest võimaldavad täpsustada Faehlmanni maise teekonna lõpu sündmusi ja meeolusid. Elu viimasel õhtul, 9. aprillil, oli Faehlmann vestelnud ülem- pastor Bienemanni ning teda veel kord vaatama tulnud sõbra ja raviarsti dr Emil Sachssendahliga, kellega koos oli hulk aastaid korraldatud ka ÕES-i tegevust, Faehlmann selle esimehe, Sachssendahl sekretärina. Faehlmann pärinud valitsevate haiguste kohta ja arutanud elavalt uusi ravimeid. Saatnud lahkuva sõbra kesköö paiku esikuni, süüdanud ta veel ühe värske sigari, sulgenud ukse ja läinud varsti pärast seda voodisse, kus oli rahulikult uinunud. Umbes tunni aja pärast äratanud verejooks kopsust haige ja mõne hetkega saabunud surm.⁸ Hommikul, ehkki kõik olid selleks ette valmistatud, mõjunud

⁶ Aegade jooksul on selle üksikküsimused leidnud täpsustamist. Hollmanni ebatäpsustele on tähelepanu juhitud tekstile lisatud kommentaarides.

⁷ Ulmann oli usuteadlane, Tartu ülikooli professor (1835–1842) ja rektor (1839–1841), hiljem Venemaa evangeelse luterliku kiriku piiskop.

⁸ Jaan Undusk on Kreutzwaldi loodud Faehlmanni portrees aimanud paroodilisi momente ja tajunud „õrna iroonilist mängu saksa väikekoodanlike sakraalfarfalettidega”

Faehlmanni surmateade nagu välk selgest taevast: „Kogu linn oli liikumas ning alles nüüd sai selgeks, kui palju sõpru ja austajaid kadunud oli olnud kõigis rahvaklassides ning kui valusalt kõik tema kaotust leinasid.” (Kreutzwald 1953: 48–49) Oli esmaspäev. Ilm oli Tartu tähetorni meteoroloogilise päeviku järgi selge ja soe, Emajõgi, kus jääminek oli alanud juba 28. märtsil, võis arvata vastavalt nüüd juba vabalt voolata (Aus dem meteorologischen... 1850: 272).

Järgmise päeva Dörptsche Zeitungis esilehel ilmus kodumaiste teadete hulgas keisrikojast, rasketest ilmaoludest ja Peterburi aktsiahindadest ka sõnum Faehlmanni surmast. Peale harilike teadete surma aja, põhjuse ja kadunu vanuse kohta märgiti: „Selle aumehe kaotuse pärast, kes praktilise arstina sai tunda erilist usaldust ja oli nii paljudele sõber ja abimees, ollakse üleüldises sügavas leinas ning armastuse ja tänu pisarad saadavad teda hauda” (Inländische... 1850).

Kolmapäeval, 12. aprillil toimus ÕES-i korraline koosolek. Seltsi lahkunud presidendi teeneid meenutas enne ettekande juurde asumist tänulikult ÕES-i asutajaliige, Tartu ülikooli ajaloo professor Friedrich Karl Hermann Kruse (Sitzung... 1850: 286).

Neljapäevane Dörptsche Zeitung avaldas Faehlmanni abikaasa Henriette Faehlmanni teate osavõtlikele sugulastele ja sõpradele, et tema armastatud abikaasa pidulik matusetalitus algab 14. aprilli keskpäeval kell üks tema korteris (Theilnehmenden Verwandten... 1850).

Pilves ja jahedavõitu 14. aprilli keskpäeval oli leinamajja botaanikaiaia lähedal Magasini tn 3 kogunenud arvukalt sõpru ja austajaid. (Faehlmanni viimaseks elupaigaks jäänud korterisse C. Leziuse vastvalminud kahekorruselises majas oli Faehlmannide pere kolinud paari aasta eest, 1847. aasta lõpul (Raid 1997: 1412; Bekanntmachungen 1847).) Pärast Jaani kiriku ülempastori Bienemanni⁹ matusekõnet, nagu kirjutati ajalehes Das Inland, ühines leinarongi ka suur hulk maja ette kogunenud rahvast, keda kadunukesega ühendas sügava tänulikkuse side: „Paljudele oli ta ju olnud elupäästja, paljudele toimekas abiline muude hädade puhul!” Kadunu selgesõnalise soovi kohaselt ei kulgenud leinarong nagu tavaliselt üle turu, kivisilla ja mööda suurt Peterburi maanteed, vaid üle puusilla, sest nagu kõigis elusuhetes, tahtis ta vältida kõike välist sära ka temale osutatud viimase au puhul. Lahtise haua ääres ümbritses kallist kadunut tihe rahvahulk ja tema noorpõlvesõber Røuge pastor Rudolf Gustav Hollmann kirjeldas „lühidalt, aga jõuliste sõnadega lahkunu tunnustamisväärselt tööd”. (Korrespondenz... 1850)

Kreutzwaldi vahendatud Faehlmanni surmaepisoodis. Äratatud verejooksust, hüüdnud Faehlmann abikaasale: „Võta tuli üles, juba tuleb!” Kiiresti süüdatakse tuli, verevool tungib haige suust; „Soola!” hüüab ta tumeda häälega ja samal hetkel langeb ta pea abikaasa käele tagasi, – ta oli viimase sõnaga oma viimse hingetõmbe teinud.” (Undusk 2004: 138; Kreutzwald 1953: 48)

⁹ Friedrich Gustav Bienemann (1794–1863) oli Tartu Jaani koguduse ülempastor 1825–1855. Ka Faehlmann kuulus Tartu Jaani kogudusse. Faehlmanni ja Bienemanni ühise töö kohta vt Metste 2007.

Kusagil Tartus kirjutas Marie von Bruiningk¹⁰ matusekellade helina saatel kirja Saksamaale 1848. aasta revolutsionääri Gottfried Kinkeli abikaasale Johanna Kinkelile. Tema jaoks säras päike jääkülmal, kui süngitati mulda Bruiningkrite maja ustavaimat sõpra, majaansti, armsat Faehlmanni. Nii nagu valu suurendab valu, kandusid väsinud leinaja mõtted lahkunud sõbra haua juurest elava sõbra, vangistuses viibiva Gottfried Kinkeli „õilsa martüüriumi” juurde: „Oo, Jumal, kuidas jagas Faehlmann kõiki minu mõtteid ja tundeid temast, kuidas lõõmas ta koos minuga raevus, kuidas rõõmustas lootushõõguses, ta oli tõeline mees, kes ei hellitanud, nii nagu mina, peadpööritavaid lootusi...” (Metste 2012: 278).

Paar nädalat hiljem teatas Franz Kluge ajalehes Dörptsche Zeitung, et tema raamatukaupluses on pidevalt müügil dr Friedr. Rob. Faehlmanni portree, hiina paberil 85, valgel paberil 60 kopikat hõbedas (In der Buchhandlung 1850). Kuu aega pärast abikaasa surma andis Henriette Faehlmann ÕES-ile üle Faehlmanni eestikeelse kirjaliku pärandi, samuti kaheksa Kalevipoja muistendite ainelist maali (Gelehrte Gesellschaften 1850: 319). 24. juunil 1850 leinas Faehlmanni kui seltsi liiget oma koosolekul Eestimaa Kirjanduse Ühing (Gelehrte Gesellschaften 1850: 478). Neli aastat hiljem, 1854. aasta 9. juulil panid sõbrad armastuse ja lugupidamise märgiks Faehlmanni hauale Tartu Vana-Jaani kalmistul risti lahkunu enda valitud motoga „Elu on lühike, ent kunst on pikk” („Kurz ist das Leben, doch lang die Kunst”), uskudes, et mälestus sellest vähenõudlikust ja teenekast mehest jääb kestma veel paljudeks aastakümneteks. (Korrespondenz 1854: 477)

Viimased teated kõnelevad aga juba Faehlmanni surmajärgsest elust, mis on mõne järgmise loo teema. Täpsema elupildi huvides olgu nende jaoks, kes kirikulaulu maailmas päris kodus ei ole, lisatud siia ka Faehlmanni haul lauldud laulu viis Punscheli noodiraamatust (Punschel 1839: 12).

145. Wer nur den lieben Gott läßt walten — 1.

KRISTI METSTE

¹⁰ Lievenite suguvõsast pärit Marie (Méry) von Bruiningk (1818–1853), Liivimaa maa-nõuniku Karl Axel Christer von Bruiningki minia, oli üks Saksamaa 1848. aasta revolutsiooni meeolude vahendajaid Tartusse, Bruiningkrite perekonna ümber koondunud sõprusringi, kuhu kuulus ka Faehlmann. Nõukogude ajal käsitleti seda ringi opositsioonimeelse grupeeringuna ja Marie Bruiningkit selle vaimse liidrina. Vt lähemalt Metste 2012.

**Rudolph Gustav Hollmanni kõne Friedrich Robert Faehlmanni
muldasängitamisel Tartus 14. aprillil 1850¹¹**

Lauldi: *Ulm[ann,] Lauluraamat, nr 89, 1–4.*

- [1. *Kes Jumalat nii laseb teha,
Kui tema tunneb ülevalt,
Ei Jumal temast äralähe,
Et temal küll on häda teal;
Siis sina usku tunnistad,
Kui hädas usud jumalat.*
2. *Mis sul sest suurest murest abi?
Mis kasu annab kurvastus?
Sa läed küll vanaks mure läbi,
Ei lõpe sinu viletsus?
Kui sina liiast muretsed,
Siis enam vaeva kasvatad.*
3. *Kõik olgu nii, kui Jumal tahab,
Kes kõige asja tegija;
Kui tema sinu osa jagab,
Nii peab rahul olema.
Küll Jumal teab selgeste,
Mis tuleb tarvis kõigile.*
4. *See Jumal, kes meid kurvastanud,
Võib pea jälle rõõmusta;
Kui mure tund on mööda läinud,
Siis tuleb tema abiga;
Kus siis so meel ei mõtlegi,
Seal tuleb abi sinule.]*

Meie Issanda ja Õnnistegija Jeesuse Kristuse nimel, aamen.

Seda laulu lauldes täitsime ühtlasi püha kohust meie Faehlmanni ees, kelle maise ihu me just äsja sellesse vaiksesse hauaasemesse sängitasime. Kui ma jaanuaris temaga siinilmas hüvasti jätsin, siis soovis ta, et tema sõbrad saadaksid ta selle lauluga hauarahusse. See on toimunud. Meie kõik, kes me teda tundsim ja armastasime, kes me teda noorpõlvest peale nägime ja temaga koos elasime, tunneme selle laulu sügavas sisus ära tema sisima mõttelaadi, tema usalduse Jumala vastu ja tema vagaduse väljenduse; noorusest peale oli ta ju kogu [selle laulu] sisu ise läbi elanud ja kogenud. Tema korraldusest näeme aga ka seda, et ta tegi juba ammu sinnaminekuks ettevalmistusi; usalduses Jumala vastu mõtles ta surmale ja teadis, et ängistav lahkumise tund ei võinud enam olla kaugel. Ka meile, tema sõpradele, ei tulnud see tõsine tund ootamatult, ja siiski – kui see on nüüd kätte jõudnud –, kuis on meie südamed täis ängi ja muret! Kurvastuse kibe vesi tungib meie hinge; me leiname armastatud ini-

¹¹ Ilmunud: Rudolph Gustav Hollmann, Bei der Beerdigung Friedrich Robert Fählmanns, weil. Dr. med. und Präsidenten der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat, an seinem grabe in Dorpat am 14. April 1850. Dorpat: Schünmann, 1850.

mest ja meie tundeid valdab lahkumise valu. Ja kui ma siin tõstan oma hääle ja tunded sõnadesse panen, siis oli see tema tahe, millele ma meelsasti tema enda poolt määratud piirides alistun.

Rikkast elust jäävad meile rikkad mälestused. Ühe sedavõrd teravalt väljajoonistunud pildi puhul ei hängustu põhijooned iial. Seega piisab vaid vihjetest, et selle põhijooned esile kutsuda. Teie armastus lisab selle, mis jääb puudu, ja me vaatame sel lahkumise tunnil veel tema elavat palet. *Friedrich Robert Faehlmann*, sündinud Ao mõisas Eestimaal vana kalendri järgi 21. detsembril 1799 vaestest vanematest,¹² saabus hästi ettevalmistatuna Tartu gümnaasiumisse 1814. aastal.¹³ Üsna peatselt saavutas ta oma kaasõpilaste seas lugupidamise, võitis ka oma õpetajate tunnustuse ja heasoovlikkuse, kellele noormehe võimed ja vaimuanded ei saanud märkamatuks jääda. Tema ümber tekkis sõprade ring.¹⁴ Oma valmidusega vaimses suhtlemises anda ja vastu võtta, piiritu rõõmsameelsuse, kartmatu hoiaku, püsivuse ja truudusega jäid need noorpõlvesõbrad tema juurde tema elu lõpuni. Ta kogeles tollal väga tugevasti ja kannatas selle puuduse all veel ka gümnaasiumi teises klassis. Siis otsustas ta sellest puudusest jagu saada ja tal õnnestus kahe nädala pärast tahtejõu abil üks luuletus soravalt ette kanda. Sellest ajast saadik ta enam ei kogelenud. Ma toon selle esile, et meelde tuletada, kuidas juba ses varases nooruses andis endast märku see meelekindlus ja tahtejõud, mis end meheas alati maksma pani ja mida kõik alati tema puhul ka eeldasid. Juba gümnaasiumi esimeses klassis oli ta oma tulevase elukutse osas otsuse langetanud. Ta luges arstiteaduslikke teoseid ja püüdis neid oksjonitel hankida – rahaga, mis ta kõhu kõrvalt näpistas, sest ta elas väga suures viletsuses ja vaesuses, mis jäi välise pilgu eest varjatuks, kuna ta iial puuduse üle ei kaevanud, ilmutas aga alati palju julgust ja suurt rõõmu. Selle sisemise rahulolu ja rõõmu allikaks oli tema Jumala tahtele alistunud ja vaga meel. Tema üksinduses ja vaesuses oli Issand Jumal tema ainuke lohtutus. Selles laulus, mida me tema haul laulsime, leidis ta oma tunnete väljenduse, elus kogetust kasvas välja tema usutunnistus: „Kes Jumalat nii laseb teha, Kui tema tunneb ülevalt, Ei Jumal temast ärälähe, Et temal küll on häda teal; Siis sina usku tunnistad, Kui hädas usud Jumalat”.¹⁵ 1817. aasta lõpus lahkus Faehlmann gümnaasiumist austusväärse küpsustunnistusega ja astus 1818 ülikooli.¹⁶ – Millise rõõmu, millise

¹² Õige sünniaeg on 20., uue kalendri järgi 31. detsember 1798. Faehlmanni vanemad olid eesti päritolu Johann (Heinrich, Juhan) Fehlmann (u 1763–1825), Ao mõisa valitseja, ja Catharina (Kadri, u 1761–1805). Faehlmanni perekonna kohta vt Tiik 1972.

¹³ Rakvere kreiskooli lõputunnistuse põhjal võeti 15-aastane Faehlmann vastu gümnaasiumi esimesse, tollal kolmandasse klassi ehk tertsiasse (Kreutzwald 1953: 21). Klasse oli Tartu Kubermangugümnaasiumis tollal kolm, kusjuures iga klass jagunes omakorda kaheks: I – *Klein-Tertia* ja *Groß-Tertia*, II – *Klein-Secunda* ja *Groß-Secunda*, III – *Klein-Prima* ja *Groß-Prima* (Kudu 1975: 678).

¹⁴ Peale sinise loo autori teame Faehlmanni sõpradest nimetada veel ainult Jakob Johann Nocksi (1800–1890) ja Guido von Liphartit (1801–1852). Vastseliina mõisnik Guido von Liphart oli Faehlmanni sõber gümnaasiumis ja ülikoolis õppimise ajast, hiljem sõbrunes ka Kreutzwaldiga, kes on jäädvustanud tema mõtteavalduse Faehlmanni kohta: „Ta oli juba koolis nii puhas ja suur inimene, et meie kõik teda armastasime, ühtlasi aga ka tema ees suurimat aukartust tundsimet” (Kreutzwald 1953: 22).

¹⁵ Laulu-raamat 1887: 167,1.

¹⁶ Faehlmann astus ülikooli 1817. aasta lõpus. Talle gümnaasiumist 22. detsembril 1817 ülikooli astumiseks antud iseloomustus kinnitas, et gümnaasiumis kolm ja pool aastat

üleva tundega astus ta teaduse templisse, kui õilis ja kõrge oli tema eesmärk, mille poole ta lakkamatult püüdis selle jõu ja otsustavusega, mis juba tema koolipõlves nii teravalt esile tuli. – Ta ei pühendunud ühekülgsele üksnes erialaõpingutele, vaid tal oli veel teisi vajadusi, mis nõudsid rahuldamist. See pärast oli noort arstiteadlast näha loengutes Homeroselt ja Platonist, esteetikast ja ajaloo, ja seda talle omase visaduse ja püsivusega.¹⁷ Pangem tähele, et ta kuulas iga päev 7 kuni 8 loengut, rakendas kuulatu omandamiseks suurt usinust, seejuures aga pidi tundide andmisega elatist teenima,¹⁸ mis ei olnud teisiti võimalik, kui et päevi tuli pikendada ööde arvel, ja et öösel üleval oleku harjumus sai lõpuks tema teiseks loomuseks. Nii nagu varem koolis, saavutas ta ka ülikoolis oma õpingukaaslaste igakülgse lugupidamise ning tema sise-mine tublidus leidis laialdast tunnustust.

Ent õpitava suur hulk, erialateaduse suur maht laskis tal valusasti tunda seda, et tema vaesus takistas sageli õpingutes edasijõudmist.¹⁹ Selles meeoleolus oli talle abiks tema lemmiklaulu salm: „Kõik olgu nii, kui Jumal tahab, Kes kõige asja tegija; Kui tema sinu osa jagab, Nii peab rahul olema. Küll Jumal teab selgeste, Mis tuleb tarvis kõigile.”²⁰

Talle sai osaks abi: vaene ja varatu sai krediiti ühe vaese ja lihtsa perekonna juures, kes võimaldas talle 6 aastat ulualuse ja ülalpidamise ükskord tulevikus tasumiseks.²¹ Selles tundis ta ära Jumala abi, selle eest oli ta tänulik,

õppinud Faehlmann paistis silma korrapärase, kombeka ja tagasihoidliku käitumisega, oli hoolas ja jõudis kõigis õppeaineis silmapaistvalt edasi, mida tunnustati kaks korda preemiatega. Gümnaasiumi direktor koos kõigi õpetajatega soovitas Faehlmanni ülikooli eestseisusele, „et see täiesti ilma varanduseta, kuid teaduste jaoks rikkalike eeldustega noormees võimalikult pea stipendiumi saada võiks” (Kudu 1975: 679). Sirje Tamuli andmeil oli Faehlmann nende Tartu ülikooli stipendiaatide hulgas, kellele alati kinnitati stipendiumi maksimum – 75 rubla (Tamul 2007: 72).

¹⁷ Ülikoolis kuulatud ainete ja õppejõudude loendi on Faehlmann esitanud oma lühiluloos „Curriculum vitae Friderici Roberti Faehlmann” (RA, EAA.402.2.5618, l 4).

¹⁸ Faehlmann oli koduõpetaja temast mitte palju vanema Tartu arsti ja apteegiomani, hilisema Tartu maakonnaarsti Johann Heinrich Monkewitzi (1793–1830) perekonnas, kus lisaks Monkewitzi enda lastele kasvasid ka lapsed tema abikaasa Carolina Elisabethi (snd Härring; 1779–1836) eelmisest abielust Viljandi maakonnakirurgi (Johann) Benjamin Salomo(n) Reidemeisteriga (u 1762–1814), teiste hulgas Henrietta Carolina (Henriette Caroline) (1805–1874), Faehlmanni tulevane abikaasa. Monkewitzi ja Reidemeisteri kohta vt Brennsohn 1905: 295, 329.

¹⁹ Ka Kreutzwald märkis, et Faehlmannile kodust saadetud vähesed abirahad kuivasid peagi kokku (Kreutzwald 1953: 29). Küllap oli põhjuseks Faehlmanni isa Johanni surm 19. jaanuaril 1825 (RA, EAA.1229.2.7, l 258).

²⁰ Laulu-raamat 1887: 167,3.

²¹ Faehlmannile võimaldas ulualuse Tartu raekohtu teener (*Rathsministerial*) Carl Nedatz (1774?–1841), kelle ühetoaline ilma köögita maja ühes väikese kõrvalhoonega asus Tartus Aia tänavas. Karl Eduard Sööt on oletanud, et Faehlmann võis elada kõrvalhoones, kus oli väike tuba ühe aknaga tänava poole. Faehlmanni kasti eest hoolitses arvatavasti Nedatzi abikaasa Anna Katarina (Catharina) (Sööt 1929: 243–245). Nocksi mäletamist mööda oli tegemist pisikese toaga: voodi, laud ja kaks tooli täitsid peaaegu kogu ruumi, raamatud ja vihikud dekoreerisid seinu ja ühes nurgas seisid päritud skeleti jäänused. Kreutzwald on teisel nimetanud ärklitoakest. Faehlmann hüvitanud Nedatzi heateod mitmekordselt. Doktoripromotsioonil oli Nedatz külalisena istunud aukohal ning järgnenud pidusöömingul oli Faehlmann teda kaelustanud ja esitlenud kui oma õnne rajajat. Ka oli ta oma testamendis meeles pidanud Nedatzi leske (Kreutzwald 1953: 26, 29, 34; Nedatzi eluaastad: RA, EAA.1253.1.40, l 114p–115). Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on hoiul Faehlmanni kiri õnnitlustega Nedatzi nimepäeva puhul (EKM EKLA, f 169, m 11:3, l 1/1).

ei unustanud oma heategijaid kunagi ja pidas neid meeles oma viimses tahtes. Kui kerge oli nüüd tema süda, kui talt oli võetud mure toidupoolise pärast: nüüd kuulus ta täielikult oma teadusele, leidis tunnustust oma õpetajatelt ning saavutas nendepoolse esiletõstmise. Tunnustus oli see, kui tema kõrgestiharitud õpetaja Erdmann²² andis kliinikus talle ravimiseks eranditult ainult raskemad juhtumid; tunnustus oli see, et Erdmann usaldas Tartust lahkudes oma haiged edasiseks raviks meie Faehlmannile; tema tubliduse ja teadusliku võimekuse kinnituseks oli see, kui Erdmann teda – üliõpilast – soovitas tungivalt arstiteaduskonnas oma ametijärglaseks.²³

Kui Faehlmann oli [üliskoolis] viis aastat usinasti õppinud, kirjutas ta valmis avalduse doktorieksamile pääsemiseks ja tahtis selle sisse anda, ent jättis selle tegemata. Üht lahkamist assisteerides oli ta arusaamisele jõudnud, et arstimate õige kasutamise korral oleks haiget olnud võimalik päästa. Ta rebis oma avalduse puruks, otsustas edasi õppida ning pühendus nüüd kogu usinusega vanemale arstiteadusele, mille foliandid teda ei heidutanud. Neile õpingutele pühendas ta veel neli aastat ja kindlasti mitte viljatult. Seeläbi omandas ta isikliku kogemuse kaudu oma teaduse ajaloo ja astus kiire, aga kindla sammuga nende hulka, kel on õigus oma teaduse kohta sõna võtta, kes mineviku tundmaõppimise kaudu on jõudnud oleviku mõistmiseni, kes näevad uue aja ilmingutes edusamme ja võtavad need omaks, kui need on läbi käinud teadusliku uurimise ja kogemuse puhastustulest ning ennast tõestanud, kellel on aga ka õigus tagasi lükata paljugi sellist, mis üritab end maksma panna, kuid on ebaküps ja ei ole proovile vastu pannud. Nende eeltööde poolest erines ta paljudest teistest, kellele minevik jäi suletuks.

Nende viimase nelja õpinguaasta vältel oli Faehlmann pikkamööda omandanud aruka, aga õnneliku vaestepraktise; peatselt osutus tõeks prognoos, mille talle oli lahkumisel andnud tema teenekas õpetaja Erdmann: „tal saavat olema kõikjal, kuhu ta ka Euroopas arstina ei asuks, õnnelik ja õnnistatud praksis.”

Doktorikraadi omandamise järel²⁴ avas ta oma praktise 1827. aastal siin, Tartus. Tema elumotoks sai salm:

„See Jumal, kes meid kurvastanud,
Võib pea jälle rõõmusta;
Kui mure tund on mööda läinud,
Siis tuleb tema abiga;
Kus siis so meel ei mõtlegi,
Seal tuleb abi sinule.”²⁵

²² Johann Friedrich von Erdmann (1778–1846) oli Tartu ülikooli patoloogia, semiootika, teraapia ja kliiniku professor ning polikliiniku juhataja 1817–1823, dieteetika, ravimiõpetuse ja arstiteaduse ajaloo professor 1828–1843, aastail 1823–1827 Saksi kuninga ihuarst Dresdenis (Kõrge 1996: 42–43; Toomsalu 2002: 113–119). Oma doktoritöö „Observationes inflammationum occultiorum” („Vaatlusi varjatumatest põletikest”, 1827) pühendas Faehlmann Erdmannile.

²³ Dokumentaalseid tõendeid Erdmanni soovituse kohta siiski ei leidu (vt Metste 2009: 325).

²⁴ Faehlmanni doktoripromotsioon toimus 2. novembril 1827 (RA, EAA.402.9.453, 1 59p).

²⁵ Laulu-raamat 1887: 167,4. Originaaltekstis on sõrendatud kirjaga esile tõstetud sõna *silmakirjalikkus* (sks *Heuchelei*), mis tõlkes on kaduma läinud. „Kiriku laulu- ja

Ka siin saavutas ta suure lugupidamise oma ametikaaslaste seas: see oli tingitud tema tublidusest, tema teaduslikust võimekusest ning põhjendatud raskeimate haigusvormide ravimise õnneliku eduga. Üleüldisest tunnustusest tal puudust ei olnud; tema praksis muutus kõige tähtsamaks. Suursugused ja tühised, rikkad ja vaesed pöördusid oma ihuhädas usalduslikult tema poole ja olid talle tänulikud, nagu mõnigi tänab teda veel praegu, kui ta hauas lebab, oma elu päästmise eest. See hea maine, see üldine usaldus tema vastu ei nõrgenenud tema elupäevade lõpuni.

Aastal 1830 oli ta saanud raske külmetuse tagajärjel kõha, mis ei tahtnud taanduda ja muutus üha pahaloomulisemaks, kuni palavik ja hommikune higistamine jäidki püsima. Tema ametikaaslased kahtlesid tema tervenemises – talle endalegi ei jäänud hädadoht märkamata. Siis võttis ta vastu otsuse ja asus seda ellu viima. Omaenese kätega põletas ta hõõguva raua abil oma rinnale kaks suurt põletushaava.²⁶ Pärast seda kui valu ja magamatuse päevad olid üle elatud, siirdus ta tollel soodsa ilmaga suvel maale ja naasis kolme kuu pärast hea tervise juures. Ka siin oli ta andnud särava tõendi oma arenenud tahtejõust ja otsustavusest.

Kui ta võttis ülikoolis vastu eesti keele õpetaja koha,²⁷ võis mõni imestada, kuidas leidis tööga väga koormatud mees selleks aega ja kutsumust. Aga ta armastas oma rahvast, kelle teise põlve segamata verega esindaja ta oli, tahtis oma rahvast aidata ja kogus üllamad jõud enda ümber ning ühendas need Õpetatud Eesti Seltsiks,²⁸ tegutses ise kõnes ja kirjas ning oli ka siin nii väljapaistev, et tema saavutused selles vallas on teedrajavad ja jäävad pikaks ajaks mõõtuandvaks.²⁹

Teist korda soovitas Erdmann teda arstiteaduskonnale oma ametijärglaseks, kui ta professor emeritus'ena Tartust lahkus.³⁰

palveraamatu” 1992. aasta väljaandes seda salmi tõlgitud ei ole. Seepärast olgu siin ka selle sõnasõnaline tõlge: „Jumal tunneb õigeid rõõmutunde, ta teab hästi, mis on meile kasulik; Kui ta on meid ustavaks loonud ja ei märka silma kirjalikkust, siis ta tuleb, enne kui me oodata oskame, ja laseb meile palju head osaks saada.”

²⁶ Meditsiiniajalugu hästi tundnud Faehlmann katsetas enda peal kauterisatsiooni, ravivõtet, mis oli tuntud juba antiikajal (Hippokrates, Celsus). Arvati, et see peatab tuberkulite arengu ja takistab nende sekundaarset puhkemist. Prantsuse arst René Théophile Hyacinthe Laënnec (1781–1826), kes oli kauterisatsiooni tiisikuse ravil korduvalt kasutanud, tunnistas, et ei ole sellega ühtki patsienti terveks teinud, mistõttu oli ta loobunud ka väikeste põletushaavade tekitamisest sööbekaaliumi abil, kui patsiendid avaldasid selle suhtes vähimatki vastumeelsust. Ta leidis, et nii valusaid vahendeid tohiks kasutada ainult siis, kui kogemuse järgi on oodata ratsionaalset edu. (Laënnec 1832: 556–557) Selle järgi võiks arvata, et Faehlmanni ajaks oli kauterisatsioon tuberkuloosi ravil muutunud harvemaks. Suurt meelekindlust nõudis selline ravivõte kahtlemata.

²⁷ Faehlmann kinnitati Tartu ülikooli eesti keele lektori ametikohale 19. mail 1842 (RA, EAA.402.3.1745, l 73p). Tema valimiste ja eesti keele alase töö kohta vt Metste 2011: 14–19.

²⁸ ÕES asutati 1838. aastal.

²⁹ Faehlmanni olulisimaid saavutusi ÕES-is oli eesti muistendite avaldamine ning Kalevipoja-muistendite koondamine tervikuks, mis sai Kreutzwaldile aluseks tulevase eepose koostamisel. Omas ajas olid olulised ka tema uurimused eesti keele kohta. Kõik muistendid ja peamised eesti keele alased uurimused on uustrükis avaldatud Faehlmanni „Teostes” (I–III; 1998–2011).

³⁰ Erdmann emeriteerus 1843. aastal ja asus elama Saksamaale. Ka selle soovituse kohta dokumentaalsed tõendid puuduvad.

*Imetluse teenis Faehlmann üldise häda aegadel, mil valitsesid verine kõhutõbi ja koolera.*³¹ Siis oli ta väsimatult tegutsev inimarmastaja; ta lubas endale vaevalt paar tundi puhkust – oli ta ju väsimatu, leebe ja sõbralik ning igal ajal valmis aitama. Edu põhjendas üldsuse häält, mis kuulutas ta kõigi ees võidupalmi vääriliseks.

Sellest ajast kasvas siis välja ka teaduslik töö, mille ta trükituna andis üle avalikkusele ja järeltulevatele põlvedele.³² Nii jõudis tema nimi Saksamaale ja sellele rajanes tema kuulsus. Mitmetes ajakirjades on tema tööd väga heatahtlikult arvustatud ning tunnustavalt ära nimetatud kui teaduse edusammu.³³ Saksamaalt saadatud kirjades tervitatakse teda kui oma teaduse korüfeed.³⁴

Nii pälvis ta mitmel moel tunnustust nii lähedalt kui kaugelt; ka ajalikke hüvesid sai talle osaks, nii et ta sai anda nendele, kellel endal ei olnud.³⁵ Ja kuigi suuremat tasu sai ta väga ebakindlalt, õnnistas Jumal siiski kõike sel moel, et tema lähedased saavad hästi ära elada. Nii kujutab tema laulu viimane salm ka tema elu lõppu: „Siis võta viimsest see hea nõu: Tee tööd ja palu Jumalat, Ka anna lauldes temal' au, Kui sina kurja kannatad. Kes Jumalast ei tagane, Ei Jumal seda unusta.”³⁶

On midagi suurt, kui kogu selle ilusa laulu sisu on niisugusel moel koondatud ühte elukäiku; veel suurem tähendus on sellel aga siis, kui ma ütlen, et meie *Faehlmann* jõudis selleni Issanda Kristuse kaudu. Ja siin tekib siis küsimus: milline oli *Faehlmanni* suhe Issanda Kristusega? Oli ta usklik kristlane ja Kristuse kaudu õnnis Jumala laps? Kas pole *Faehlmann* mitte just selles suhtes läbi käinud headest ja halbadeist kuulujuttudest; ja kas pole mitte tahetud väita, et tal pole – nagu mõned väitsid seda ka tema teadusliku võimekuse kohta³⁷ – üldse kristlikku usku ja seega ühtlasi mitte midagi?

³¹ Düsenteeriaepideemia vallandus Tartus 1846., kooleraepideemia 1848. aastal.

³² Faehlmanni uurimus „Die Ruhrepidemie in Dorpat im Herbst 1846“ („Verise kõhutõve epideemia Tartus 1846. aasta sügisel“) ilmus 1848. aastal. Uustrükina ja tõlkes eesti keelde on see avaldatud Faehlmanni „Teoste“ III köites (Faehlmann 2011b).

³³ Originaali joonealune märkus: „Töö on praeguseks ära nimetatud järgmistes ajakirjades: Caspers's Wochenschrift für die gesammte Heilkunde. Ak 1849. Nr 7. Lk 111 ja 112; Göschen's Jahrbücher der in- und ausländischen ges. Medicin. Ak 1849. Vhk I; Oppenheim's Zeitschrift für die gesammte Medicin. XIV ak. Kd 40. Lk 303 jj; Halle'sche Litteratur Zeitung. Ak 1849. Mai. Nr 101 ja 102; Gersdorf's Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Litteratur. 1849. Kd III. Vhk 6. Lk 318–320; Medicinische Wochenblatt etc.“ – Kõik kõnealused on nn referaatajakirjad, mille eesmärk oli tutvustada kaasaegse teaduse saavutusi. Üldise arstiteaduse nädalaleht Wochenschrift für die gesammte Heilkunde ilmus Berliinis saksa arsti ja arstiteadlase Johann Ludwig Casperi jt toimetusel 1833–1852; saksa arsti, ajakirjaniku ja teatritegelase Carl Christian Schmidti rajatud kodu- ja välismaise meditsiini aastaraamatud („Jahrbücher der in- und ausländischen Medicin“) ilmusid mõnevõrra erinevate pealkirjade all 1834–1922 Leipzigin; Friedrich Wilhelm Oppenheimi jt väljaandel ilmunud üldise meditsiini ajakiri (Zeitschrift für die gesammte Medicin) 1836–1851 Hamburgis, üldine kirjandusajakiri Allgemeine Literatur-Zeitung (1785–1849) alates 1849. aastast Halles ning saksa ajaloolase ja bibliotekaari Ernst Gotthelf Gersdorfi saksa ja välismaise kirjanduse repertorium Leipzigin 1843–1860. Meditsiinilist nädalalehte ei õnnestunud leida.

³⁴ Neid kirju Faehlmanni kirjaliku pärandi hulgas teada ei ole.

³⁵ Faehlmanni altruistliku arstitegevuse kohta vt Eisenschmidt 2007; Metste 2007.

³⁶ Laulu-raamat 1887: 167,7.

³⁷ On võimalik, et Hollmann viitab siin arstiteaduskonna otsusele 1849. aasta maist, milles tunnistati Faehlmanni raamat düsenteeriaepideemiast teaduslikult vananenuks

Vaikigu ometi teie keeled, armsad, vaikigu, siin on püha maa! Faehlmann oli mees ilma valskuse ja silmakirjalikkuseta, tõele ei teinud ta oma südant kõvaks. Mida ja kui palju ta tõena ära tundis, see muutus tema elu osaks, mida ta aga sellest veel ära tundnud ei olnud, seda ei julgenud ta ka enda omaks nimetada. Kristuse põhiolemust ei olnud ta ära tundnud, nii ei olnud talle siin ilmas antud kirkuse Issandat tema täies auhiilguses kaeda, aga ta oli Inimese-poja häält kuulnud ja Tema sõnu südames hoidnud. Ristimärgiga rinnal ja laubal oli Issand ta Enda omandiks välja valinud, armastusteo kaudu Kolgata ristil oli Önnistegija võitnud tema südame, et ta Teda oma Issandaks ja Õpetajaks nimetas ja Talle kuulekas oli. Ta ei tõrkunud seda [naelast] läbi puuritud kätt vastu võtmast, mis kunagi kogu maailma pahupidi pööras. Kristus oli tema jaoks tee, mida mööda ta kõndis – ning Halastaja ühines temaga ka tundmatuna, nagu kunagi lootuse kaotanud jüngritega Emmause teel, kes Issandat samuti kohe ära ei tundnud ja tema auhiilgust ei näinud.³⁸ Nii nagu Issand kunagi nimetas Naatanaeli tõeliseks iisraeli meheks, kelles ei ole valet,³⁹ ja teda siiski apostliks ei valinud, nii oli Südametetundjale ka Faehlmann armastus, sest temas ei olnud valskust, ent ta ei valinud teda Oma apostliks ega evangelistik. Öndsad on halastajad, sest nende peale halastatakse.⁴⁰ See Issanda sõna oli tema südame keskpunktiks, ja ta tegi palju halastustegusid haigetele ja mahajäetutele, leskedele ja orbudele ja ei lasknud vasakul käel kunagi teada, mida parem käsi tegi;⁴¹ aga iial, mitte iial ei kiitnud ta oma tegusid, iialgi ei tõstnud ta oma heategusid esile ega põhjendanud nendega oma öndsust. Ta tegi neid oma südame alandlikkuses ja varjatult, aga Issand ja õiglane Kohtunik, kes nägi varjatut, tasugu talle see avalikult, viimsel kohtupäeval vastavalt Oma töötusele: „mida te iganes olete teinud kellele tahes mu kõige pisematest vendadest, seda te olete teinud mulle!”⁴² Igavesti rikas armu ja halastuse Issand, kes siin ilmas oli tema tee ja valgus sellel teel, on nüüd tema jaoks täielik tõde, peab temaga pühi⁴³ ja on temaga üks elu, kõneleb ka talle – nagu kunagi armu saanud patusele Kolgata ristil –: „juba täna oled sa koos minuga paradüüsis.”⁴⁴ Ülestõusnu tervitab teda nüüd sõnadega: „Rahu olgu sinuga”,⁴⁵ ütleb talle: „Kas sa usud seepärast, et sa oled mind näinud? Öndsad on need, kes ei näe, kuid usuvad.”⁴⁶ Ja nii ei kuulu ta enam selles ilmas kohtu alla, ja kuna ka tema hing on vaeva näinud, saagu talle osaks küllus oma Önnistegijalt, kelle kätte me ta nüüd usaldame.

Teie, kes Te olite tema ausaatjaiks tema viimsel teekonnal ja tema ta haurahusse saatsite, tänu teile armastuse, sõpruse ja truuduse eest; tänu ka mõistmise ja kannatlikkuse eest, osavõtlikkuse ülesnäitamise eest tema raske haiguse ajal. Tänu Sulle, Sa tema abikaasa, kõige eest, mis Sa oled temaga teinud,

ja keelduti tema valimisest teraapia ja kliiniku professori vakantsile kohale. Vt lähemalt Metste 2009: 333–335.

³⁸ Lk 24: 13–35.

³⁹ Jh 1: 47.

⁴⁰ Mt 5: 7.

⁴¹ Mt 6: 3.

⁴² Mt 25: 40.

⁴³ 1Kr 5: 8.

⁴⁴ Lk 23: 43.

⁴⁵ Piiblis: „Rahu teile!”, Jeesuse korduv tervitus jüngritele (Jh 20: 19–31).

⁴⁶ Jh 20: 29.

talunud, kannatanud; tänu iga lonksu vee eest, millega Sa teda kosutasid; Sa ei unusta teda ära ja hoiad tema nime laitmatuna ja valvad emaarmastusega kahte poega, kellel lasub isa õnnistus ja kes tema lootusi täidavad.⁴⁷

Nii asugem nüüd selle viimase juurde, mida ta minult kui oma vanimalt sõbralt ja tunnistajalt soovis, et ma talle need kolm peotäit mulda hauda kaasa panen ja Issanda õnnistusega teda õnnistan:

„Mullast oled sina võetud. Mullaks pead sina saama. Mullast äratab sind Issand Jeesus Kristus viimsel päeval jälle üles!”

Sa truu Issand ja Õnnistegija, kes Sa oled meie jaoks haua pühitsenud rahupaigaks, võta see Oma sulane nüüd armus vastu ja hoiä teda koos kõigiga, kes ülestõusmishommikuni kalmude all suiguvad! Anna talle nüüd rahu pärast pikki vaevu ja kannatusi; ole talle oma halastuses armuline, oo Issand; ole nüüd tema jaoks ülestõusmine ja elu! Pea meeles tema leske ja tema orbusid ja hoiä neid armuliselt patu, pilkamise ja hukatuse eest; Sa õnnista poegi ja juhi neid Oma tarkuse järgi, nagu Sa õnnistasid ja juhtisid Oma nõu järgi isa! Meid kõiki aga manitse Sa tegema tegusid, mida Sa oled käskinud, kuniks meile on päevi antud; õpeta meid meeles pidama, et me sellel ajal, mis teenib meie rahu, aegsasti oma surma puhuks korraldused ära teeme, ja kui Sa, Issand, tuled meid ära kutsuma, leiad meid eest ärksana ja truuna; ja et Sa nii meid Oma risti alla võtad. Kõnele siis: „Oma rahu jätan ma teile,⁴⁸ taas pisut aega, ja te näete mind jälle⁴⁹ ja kui ma näen teid jälle, on teie süda rõõmus ja keegi ei võta teie rõõmu teilt ära!⁵⁰ Aamen.”

Meie Isa, kes Sa oled taevas⁵¹ jne.

Issand õnnistagu sind⁵² jne.

Ulmann, Lauluraamat, nr 89, salm 5–7.

- [5. Kui sina satud viletsusse,
Siis ära mõtle sina veel,
Et see saab kohe taeva sisse,
Kel kaunis põlv on ilma peal.
Mis meie õnneks arvame,
Läeb hädaks, vaevaks peagi.
6. Küll Jumalal' on kerge asi,
Ja tema teeb ka sagedast,
Et see, kel hästi käinud käsi,
Saab vaeseks sandiks usinast,
Seesama Jumal avitab,
Et vaene pea rikkaks saab.

⁴⁷ Faehlmanni pojad Friedrich Johann (1835–1870) ja Robert Friedrich August (1837–1864) õppisid sel ajal Tartu gümnaasiumis, esimene oli 15-, teine 13-aastane.

⁴⁸ Jh 14: 27.

⁴⁹ Jh 16: 16.

⁵⁰ Jh 16: 22.

⁵¹ Meie Isa palve algussõnad.

⁵² 4Ms 6: 24–26.

7. Siis võta viimsest see hea nõu:
Tee tööd ja palu Jumalat,
Ka anna lauldes temal' au,
Kui sina kurja kannatad.
Kes Jumalast ei tagane,
Ei Jumal seda unusta.]

Tõlkinud SIRET RUTIKU, kommenteerinud KRISTI METSTE ja SIRET RUTIKU

Publikatsiooni valmimist on toetanud projekt „F. R. Faehlmanni monograafia ning tema kirjavahetust ja teisi biograafilisi dokumente koondav teaduslik väljaanne „Teosed” IV” (EKKM14-322) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), mis on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi rahastatava uurimisteamaga „Kirjanduse formaalsed ja informaal- sed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal” (IUT22-2).

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM), Eesti Kultuurilooline Arhiiv:
EKLA, f 169. Varia

Rahvusarhiiv (RA):

- EAA.402 Tartu Keiserlik Ülikool
- EAA.1229 EELK Simuna kogudus
- EAA.1253 EELK Tartu Jaani kogudus

Kirjandus

- Aus dem meteorologischen Tagebuche der Sternwarte Dorpat 1850. – Das Inland, nr 17, 24. aprill, vg 272.
- Bekanntmachungen. – Dörptschen Zeitung 1847, nr 102, 23. XII, lk 11; nr 104, 30. XII, lk 8.
- Bertram, Dr. [= Georg Julius von Schultz] 1868. Doctor Fählmann. – Dorpats Größen und Typen vor vierzig Jahren. Dorpat: Gläser, lk 57–64.
- Bibliographischer Bericht 1850. – Das Inland, nr 48, 27. XI, vg 768.
- Brennsohn, Isidor 1905. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Livlands. Riga: E. Bruhns.
- Eisen, Matthias Johann (toim) 1883. Tähtsad mehed. Esimene anne: O. W. Masing – F. R. Faehlmann – F. R. Kreutzwald. Tartu: Schnakenburg, lk 26–46.
- [Eisenschmidt, Heinrich] 2007. Enne ja nüüd. Üks elupilt. Tlk Kristi Metste. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri, nr 1–2, lk 105–110.
- Faehlmann, Friedrich Robert 2011a. Observationes inflammationum occultiorum / Vaatlusi varjatumatest põletikest. – F. R. Faehlmann, Teosed. III. Koost

- Kristi Metste, Jaan Undusk, Marju Lepajõe. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 31–152.
- Faehlmann, Friedrich Robert 2011b. Die Ruhrepidemie in Dorpat im Herbst 1846/Verise kõhutõve epideemia Tartus 1846. aasta sügisel. – F. R. Faehlmann, Teosed. III. Kristi Metste, Jaan Undusk, Marju Lepajõe. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 153–333.
- Fischer, Michael 2007. Wer nur den lieben Gott läßt walten. – Populäre und traditionelle Lieder. Historisch-kritisches Liederlexikon; http://www.liederlexikon.de/lieder/wer_nur_den_lieben_gott_laesst_walten/ (24. IX 2018).
- Gelehrte Gesellschaften. – Das Inland 1850, nr 20, 15. V, vg 319–320; nr 30, 24. VII, vg 477–478.
- Hollmann, R[udolf Gustav] 1843. Ueber die Bedeutung des Wortes Pikne. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Kd 1, vhk 2. Dorpat–Leipzig, lk 36–40.
- Hollmann, R[udolf Gustav] 1847. Ueber die neueste estnische Declinationslehre des Pastor Ahrens und Dr. Fählmann. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Kd 2, v 1. Dorpat–Leipzig, lk 14–22.
- In der Buchhandlung. – Dörptsche Zeitung 1850, nr 50, 29. IV, lk 8.
- Inländische Nachrichten. – Dörptsche Zeitung 1850, nr 43, 11. IV, lk 1.
- [Johannson, Carl] 1870. Dr. Friedrich Fählmann. (Kõne, mis „Wanemuines” peetud, 20. Sept. 1870.) – Eesti Postimehe kalender ehk aastaraamat 1871 aasta peale. Tartu: Laakmann, lk 136–147.
- Klein, Christian (toim) 2009. Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien. Stuttgart–Weimar: Metzler.
- Korrespondenz. – Das Inland 1850, nr 16, 17. IV, vg 249–250; 1854, nr 29, 19. VII, vg 477–479.
- Kreuzwald, Friedrich Reinhold 1852. Dr. Friedrich Robert Fählmann’s Leben. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, kd 2, v 4. Karow–Dorpat, lk 4–50.
- Kreuzwald, Friedrich Reinhold 1953. Dr. Friedrich Robert Faehlmanni elu. – F. R. Kreuzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 11–55.
- Kreuzwald 1956 = Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847–1866. – Fr. R. Kreuzwaldi kirjavahetus II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreuzwald 1976 = Kirjad Fr. R. Faehlmannile, D. H. Jürgensonile ja teistele 1833–1866. – Fr. R. Kreuzwaldi kirjavahetus I. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kudu, Elsa 1975. Friedrich Robert Faehlmann gümnaasiumi õpetajate hinnanguis. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 678–679.
- Körge, Kuno 1996. Johann Friedrich von Erdmann. – Eesti arstiteaduse ajaloost. Koost Viktor Kalnin. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 42–46.
- Laënnec 1832 = R. T. H. Laënnec’s Abhandlung von den Krankheiten der Lungen und des Herzens und der mittelbaren Auscultation als eines Mittels zu ihrer Erkenntniß. Aus dem Französischen übersetzt Friedrich Ludwig Meissner. Kd 1. Leipzig: Lehnhold.
- Laulu-raamat= Eesti Maa rahwa Laulu-raamat. Tallinn: Eestimaa sinod, 1887.
- Lepik, Mart 1936. Faehlmanni ja Kreuzwaldi kirjavahetus. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Martreb, Dr. [= Ancke, Nikolaus] 1868. Bemerkungen zu Dr. Bertram’s Flugschrift: Dorpat’s Größen und Typen vor 40 Jahren. Moskva: Gautier, lk 36–39.

- Metste, Kristi. 2007. Faehlmann ja Tartu hoolekandeselts. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri, nr 1–2, lk 115–124.
- Metste, Kristi 2009. Miks Faehlmannist ei saanud arstiteaduskonna professorit? – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 321–340.
- Metste, Kristi 2011. Doktor Faehlmanni kolm raamatut. – F. R. Faehlmann, Teosed III. Koost Kristi Metste, Jaan Undusk, Marju Lepajõe. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 5–23.
- Metste, Kristi 2012. Marie von Bruiningki tundeline revolutsioon. Märkmeid ühest Faehlmanni patsiendist. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 270–288.
- Metste, Kristi 2018. Faehlmanni tõend Rudolf Gustav Hollmannile. – Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri, nr 3, lk 125–137.
- Paatsi, Vello 2016a. Tartu Eesti Vallakoolmeistrite Seminar 1873–1887. – V. Paatsi, Rännates Gutenbergi galaktikas. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. (Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa, lk 55–82; 424–431.
- Paatsi, Vello 2016b. Piibliseltsid Eesti kultuuri arengus 19. sajandi esimesel poolel. – V. Paatsi, Rännates Gutenbergi galaktikas. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. (Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa, lk 121–173; 447–468.
- Punschel, Johann Leberecht Ehregott 1839. Evangelisches Choral-Melodien-Buch zunächst in Bezug auf die deutschen, lettischen und ehstnischen Gesangbücher der russischen Ostsee-Provinzen. Leipzig: Eigenthum und Verlag des Verfassers.
- Raid, Niina 1997. Ülikooli tänava maja nr. 21. – Akadeemia, nr 7, lk 1405–1413.
- R[eiman], V[illem] 1899. Friedrich Robert Fählmann. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. 4. leht. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1–33.
- Sitzung der gelehrten Ehstnischen Gesellschaft zu Dorpat, am 12. April 1850. – Das Inland 1850, nr 18, 1. V, vg 286.
- Sööt, K[arl] E[duard] 1929. Andmeid Friedrich Robert Faehlmann'i elulookirjeduseks. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 241–260.
- Tamul, Sirje 2007. Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Theilnehmenden Verwandten... – Dörptsche Zeitung 1850, nr 44, 13. IV, lk 8.
- Tiik, Leo 1972. Friedrich Robert Faehlmanni päritolust. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 285–289.
- Toomsalu, Maie 2002. Tartu ülikooli Vana Anatoomikumi professorid. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ulmann, Karl Christian 1843. Sammlung geistlicher Lieder für Gemeindegensosen der evangelisch-lutherischen Kirche. Riga–Moskau: Deubner.
- Undusk, Jaan 2004. Eksistentsiaalne Kreutzwald. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 133–152.